

HEAUTON TIMORUMENOS.

TI. SEMPRONIO GRACCHO II M. IUVENTIO
THALNA COSS.

ACTA AB U. C. DLXXXIX. A. CHR. 165.

Vituperaverat Diderot (T. IV p. 217) personam Menedemi, ipsius se punientis, quod ejus natura talis a poeta ficta sit, quales in veritate rerum vix singulis saeculis singuli homines reperiantur. Poetae causam contra aestimatorem Lessingius (de Theatro Hamburgico II p. 276 sqq.) egit; primum, si peccatum fuerit, non a Terentio, sed a Menandro, qui hujus personae inventor fuerit, peccatum esse dicens; Menandrum autem animo hominum accuratius cognovisse, quam ut parum de iis verisimilia invenire potuerit; Ciceronem denique, quid luctus possit, rectius perspexisse, eumque, ut ita se, quemadmodum Menedemus se cruciaverit, aliquis cruciet, non praeter hominum naturam fieri existimasse (Tusc. Quaest. III, 27). Quare Menedemi personam recte se habere.

De continuatione temporis hujus fabulae v. ad III, 1.

ANNOTATA IN HEAUTON TIMORUMENON.

Prologus. Duo consilia ut assequatur huic prologo proposita sunt. Primum, ut senex Ambivius apud spectatores se excuset, cur ipse prologum dicendum susceperit, qui alias a minoribus natu gregis sui histrionibus dici solitus sit; deinde, ut in hoc prologo eam causam agat, ad quam agendam prodierat. Itaque in has partes prologus descriptus est:

a) v. 1 — 3. brevis praefatio est, in qua de duplici consilio spectatores monentur, Ne quis forte miretur, quid sit, quod se-

nex Ambivius ipse prologi partes susceperit, quae alias ab alio aliquo gregis sui histrione agi solitae sint; primum se rei novatae rationem redditurum; deinde ipsam causam, ad quam agendam prodierit, acturum esse.

b) v. 4 — 15. Cur ipse Ambivius hodie prologi partes susceperit, haec ratio affertur: „Heauton Timorumenon hodie actum iri, quae comoedia ex Graeca Latina facta sit; ad quod consilium excusandum prologum ex prologo causae actorem factum esse; qui, ad spectatores orator missus, his iudicibus comoediae causam si obtinere possit, experiatur.“

c) v. 16 — 52 causam Ambivius perorat, ad quam perorandam prodierat. 16 — 21. „Malevolos rumores poetam diffamasse, quod ex Graecis suas Latinas comoedias faciat. Excusatur poeta (20 — 21) priorum poetarum exemplo, qui idem sibi licere putaverint. 22 — 34. Quod Lucius Lanuvinus, qui Comicum nostrum allatrare solebat, dixerit: „amicorum magis, quam suo ingenio fretum, poetam poetis studiis operam suam dicasse;“ de eo spectatoribus liberum se arbitrium relinquere: sed (26 — 34) eo magis hoc a spectatoribus se precari, ut non inique iudicent, et bonae causae ut faveant, ne iste sibi favori existimet, qui in artis leges tam graviter peccet, de cuius peccatis plura se dicturum esse, si a maledicendo ipse non desistat. 35 — 47. *Statariam*, ut in qua merus sermo sit (46), non motoriam, in qua omnia turbulenta clamore summo, labore maximo (40) fiant, comoediam hodie se acturum esse. Ita etiamsi parte aliqua labor sibi minutus sit, sibi tamen aequum videri, spectatores, etiam in sedata agendi ratione quid valeat, hodie cognoscere. 48 — 52. Peroratio est, in qua summum suae orationis propositum iterans concludit: „Quodsi vestro magis commodo, quam meo ipsius semper servii: aequitatis vestrae hodie in me documentum edite, ut etiam caeteri histriones mei inde alliciantur, ut, quemadmodum ego feci, ita et ipsi faciant, et vestrum iudicium magis, quam sui commodi rationes sequantur.“

In summa igitur vicissim modo poetae, modo actoris res in prologo aguntur.

2. *adulescentium*. Ruhnkenius ad v. 51 *adulescentuli* sc. histriones, actores. Neque id non verisimile est, quum simile verbum *puer* simili potestate dicatur; aliam tamen auctoritatem, praeter hanc similitudinem, qua haec verbi potestas nitatur, nullam reperi. *Senex* igitur, qui adolescentibus opponitur, ipse Ambivius Turpio sit, qui toti gregi praeerat; et ex hoc et similibus locis interpretes colligunt, prologos ab adolescentibus

dici solitos esse, statim e scena discedentibus; non, quod hic fiebat, a sene actore, qui prologo peracto de scena non discedebat, statim Chremetis partes acturus. v. Bentl. ad h. l.

6. alii legunt e. c. Daceria: *Duplex quae ex argumento facta est simplici.* Lessingius de Theatro Hamb. II p. 276 sqq. *Simplex quae ex argumento facta est simplici.* Ipsi in auctoritate Bentleji ita legentis acquievimus:

Simplex quae ex argumento facta est duplici;

quibus verbis haec sententia insit: In hac fabula non idem, quod in Andria, fecimus, ut ex duabus Menandri fabulis, Andria et Perinthia, conjunctis, unam nostram componeremus (Andr. prol. 9 sqq.); sed *ex integra Graeca integram* nostram fabulam institimus, quae *simplex* origine (quippe ex una Menandri fabula petita) *duplex est argumento*, quippe in qua par patrum, par adolescentum, par servorum animis et oculis legentium et spectantium subjiciatur.

7. nova i. e. quae nondum Latina facta fuerat; v. Eunuch. prol. 33 — 34.

11. v. not. ad Andr. prol. 13.

13 — 15. „*Orationem hanc* pessime vulgo accipiunt; illam scilicet *orationem*, quae in prologo reliqua est. Itane tandem? Ut tam putide Ambivius se laudaverit? Siquidem totum hunc prologum non a poeta emendicasse videri vult, sed de suo protulisse. Tu sic interpretare: Si modo (pro *sed* v. 13. B. correxerat *si*) ego tam bene agere potero, quam poeta cogitare potuit, qui hanc scripsit orationem, quam mox primo actu in Chremetis persona dicturus sum.“ Bentleji sunt ita ad h. l. disserentis. At enim, quae I, I legimus vel sermo, vel narratio potius, quam oratio appellanda erant, neque ad Bentleji partem v. 46 *in hac est pura oratio* vocanda sunt, quae dissimili orationis potestate dicta sunt, quod intelligentium sensui judicandum relinquimus. *Hanc* et tempus praesens actionis inchoandae *dicturus sum* potestate sua magis ad proxime sequentia, quam ad remotiora prospicit, praesertim hoc loco, in quo particula *nam* indicio est, poetam argumentando subjicere aliquid, quod breviter ante praenunciaverit, et quod rumores et quae sequuntur, eam ipsam orationem esse, de qua modo dixerat. Quamquam igitur Bentlejo dissentiente *Nam quod* et quae sequuntur v. 16 *orationem hanc* v. 15 ordiri putamus, et actorem et scriptorem prolegi distinguui. Neque id, quod alius orationem dicere, alius commentatus esse fingitur, in veritate causarum antiquitatis iudicio repugnasse, Lysiae exemplum docet, quem alii scripsisse, non ipsum dixisse orationes suas Quintilianus inst. or. IX, 4 p. 179 ed. Bip. narrat; nedum in fabulis, in quibus etiam Graeco more histriones aliquando personas, quas agebant, neglexisse, et

pro veritate rei, inprimis in parabasi, prologi Romani haud dissimili, loquutos esse, Genellius refert de Theatro Atheniensi p. 250. Haec igitur horum versuum voluntas erit: „Poëta, pro histrione proloquente, caudicum, fabulae causam coram vobis iudicibus defendentem, me esse voluit (11 — 12). Sed (pro Bentlejano *si* v. 13 retinendum) hic caudicus eloquentia sua nihil praeterea valebit, quam quod poëta, hunc prologum scribens, inveniendū valebat (13 — 15).

19. *autumat* i. e. dicit, non: opinatur. v. Ruhn. ad Vellej. I, 6. cf. Quintil. VIII, 3 p. 76 ed. Bip.
28 — 32.

*date crescendi copiam,
Novarum qui spectandi faciunt copiam
Sine vitiiis: ne ille pro se dictum existumet,
Qui nuper fecit servo currenti in via
Dixisse in populum: cur insano serviat?*

Bentleji sunt, *dixisse* v. 32 pro *decesse* corrigentis, extorta potius, quam elicitā verisimili aliqua sententia. Ipsi *decesse* retinimus, ut in eo Lucius Lanvinus peccasse arguatur, quod a populo decedente de via cum honorem servo alicui habitum esse fecerit, qui summis tantum magistratibus haberi solebat. Post *ne ille pro se dictum existumet* maximam interpunctionis notam posuimus, et pro *cur insano serviat? cur in sanos saeviat?* refingentes, ita interpretandum esse putavimus: *Ille* v. 30 ad Lucium Lanvinum referendum esse, et ita per se solum positum tantum abesse, ut mutilatum sit, ut non minimum ei pondus accessisse videatur ad invidiae gravitatem augendam, qua *ille* hoc loco, et, qua *iste* saepius dicitur. 31 — 32. „Qui nuper ipse in artis leges ita peccavit, ut imitandam vitae verisimilitudinem negligeret: ei cur liceat *in sanos* i. e. in eos, qui rationem artis sequuntur, saevire?“ Ductus literarum ita facillime mutari potuerant, ipsique sententiae v. 31 — 32 oratoriae aliq̄d gravitatis inest.

1, 1, 5. Bentlejus correxit:

Quod ego esse in aliqua parte amicitiae puto;
sed corrigendo depravavit magis, quam emendavit poëtam: „Quid sodes est *pars propinqua amicitiae?*“ *pars* i. e. locus, ratio, amicitiae affinis, haud dissimilis amicitiae; et *pars propinqua* ad *vicinitatem* similitudine quadam cogitationis aptissime et maxime concinne refertur, quum in dilatata Bentleji emendatione praeter tritam dicendi rationem nihil virtutis insit, quae eam commendet. Nostrum, quod dedimus, praeter codd. Servius quoque tueretur ad Ecl. III, 53.

4 — 6. *virtus tua me — — — facit, ut te audacter moneam*
et *familiariter pro virtus tua facit, ut ego te audacter moneam,*

consuetudine dicendi inter Graecos et Romanos usitatissima. Veteres enim, ut et orationem aptius vincerent, et membra orationis *pondere aequabiliore* describerent, praesertim si eo amplius aliquid lectoribus intelligendum praebarent, a nostra aliquando membrorum orationis dispartientiorum ratione recedebant. Ita Terentio h. l. *virtus tua me facit, ut te moneam* magis scribere visum est, quam altera dicendi ratio, quam proposuimus. Nam eo aptius poeta orationem vinxit, quod *me*, unde in proximè subsequenti inciso *ego* mente repetendum est, ad prius incisum transcriptum tradidit. *Pondere aequabiliore* incisa descripsit, quod *mei* cogitationem ex posteriore inciso, in prius et brevius incisum transtulit, et eo amplius aliquid lectoribus intelligendum praebuit, quoniam *me facit, ut te moneam, efficit me talem est, qui te moneat*, quum alterum simpliciter sit, *efficit, ut te moneam*. Tantum veteres etiam in minutissimis rebus cultissimis nostris linguis prudentia et arte antecedunt! Videre licet de hac dicendi ratione Ruhnkensium ad Eun. I, 2, 80. Schneiderum in ind. scriptor. rei rust. s. v. *facio*, Ramshornii Grammat. § 206, A, 5. — Interpp. ad Gregor. Corinth. de dialect. p. 127 sq. ed. Schaeff. — cf. de vita Ter. p. 207. — Sed causam, cur veteres a nostris dissenserint, aperiendam reliquerant.

20. Prius legebatur:

At enim dices, quantum hic operis fiat, poenitet;

nostrum est ex Bentleyi verissima emendatione. *Dices* glossema est, quo sine ullo sententiarum detrimento caremus. Horatius Tursellinus de particulis c. 35: „*At enim* in anteoccupationibus frequens est: Cic. II Philipp. 2: *At enim te in disciplinam meam tradideras. Nae tu, si id fecisses, melius fumae tuae consulisces; i. e. At dices, te in disciplinam meam tradidisse;*“ quod ipse Cicero explicuit, parenthesi adjiciens: *nam ita dixisti. Operis* Bentl. tamquam *per operas*; ipse ab *opus* derivare, et *illi v. 22 ad servos v. 13* pertinere malim. Ernesti Clav. Cic. s. v. *poenitet*: „*poenitere* nos ejus rei dicimus eleganter, quae parva est, quacum contenti non sumus, quae nobis non placet, cui parum tribuimus.“ Servius quoque ad Virg. Ecl. II, 33. ad Aen. I, 548 sine *dices v. 20* scriptum habet.

25. Augustini ep. 52 (al. 51?) opera Iohannis de Amerbach 1593: „*Hinc et ille Comicus* (sicut Iulicentis ingenii non desit resplendentia veritatis), quum ab uno sene alteri seni dictum responderet: *Tantumne ab re tua est otii tibi, aliena ut cures, ea, quae nihil ad te attinet?* responsum ab altero reddidit: *Homosum: humani nihil a me alienum puto.* Cui sententiae ferunt etiam theatra tota, plena stultis indoctisque, applausisse.“

28. v. ad Hec. III, 1, 47.

40. *hui, tam gravis hoc quaeso* Chremes rastros elevans et Menedemo eos auferens dicit.

49. v. p. 214. d. v. T.

63. v. p. 218 sq.

73. alii ex Bentleyi invento:

Inde alii festinari etc.;

elegantius quidem ob v. 76: nos verius: *Video alios etc.* idque ipsum narrantis consilium magis assequens. Menedemus, quum maximam sedulitatem suorum, qui ei serviunt, significare velit, rectius dicit: *video alios*, omnia opera in eodem tempore collocans, quam tempora distinguens: *inde alii*.

87. alii *quaerens, parcens*; continuatione sententiarum, quae sine dubio praeferenda est, nam prius *quaerenda* nobis sunt, quam *parcere* possimus quaesitis. Ipsi tamen pejorem sententiarum ordinem de industria h. l. praetulimus, quum perturbatus ordo sententiarum perturbatum poenitentia senis animum significare nobis videretur; neque id nobis displicet, quod sub majore accentu *quaerens* positum est: satis fiebat filii commodo, si senex quaesitis parceret, sed insuper etiam majus officium senex addere vult, ut nova labore suo acquirat.

91. „*Exercire, sive exsarcire sumptum suum est tantum lucri domino referre, quantum ille sumptus in eis alendis impendit; opere suo impensas domini pensare et resarcire.*“ Bentl. ad h. l.

92. „*inscripsi aedes i. e. aedes meas locavi.*“ Euphrasius.

110. Ruhnkenii opusc. I p. 230 (130 fals.) disputat de festis Dionysiorum: „Tenendum igitur, quod jure sequuti sunt Hemsterhusius noster ad Lucian. *Timon*. p. 167. Corsin. *Fast. Att. T.* II p. 328 et Taylor. ad Aeschin. *adv. Ctesiph. init.* *Διονύσια*, simpliciter vel per eminentiam dicta, esse urbana et majora. Sed forte quis dubitationem moveat ex Terentio *Heaut.* I, 1, 110. IV, 2, 11. *Dionysia* simpliciter dicente, ubi omnia in agris aguntur. Daceria et Aeg. Menagius in docto libello de hac Terentii fabula Gallice scripto p. 139, Sam. Petium l. c. (ad legg. Att. p. 114) sequuti, intelligunt *Dionysia Ruralia*; quod officere videtur modo disputatis. Sed mihi vix dubium est, quin Terentius, pro τῶς κατ' ἀγορῆς *Διονυσίους* apud Menandrum, simpliciter posuerit *Dionysia*, ut Romanorum Bacchanalibus responderent. Satis constat, eum aliis quoque locis, neglecto Atticorum more, sermonem suum Romanae consuetudini accommodasse.“

113. pro *impellerim* Erasmi editio habet *impulerim*, quod propter trochaicum in versu trimetro ferri non potest. Bentleyus correxit: *hinc pepulerim*, nulla codicum auctoritate, et consuetudini trimetrorum, qua in quinta sede *tribachus* et *dactylus*, si

qua fieri possit, vitatur (Herm. ad Plauti Trinumnum p. XVI) parum conveniens. Bothe: *impellerem*; sed tempus praeteritum actionis infectae ad nunc versus subsequenti parum aptum est, quod vel *impellam* vel *impulerim* efflagitat. Quare cum Faëro, vestigia codd. sequente, *impellerim* i. e. *impulerim* legimus, nova quidem verbi positione, sed ea aliis verborum formis non plane dissimili, et cujus rarior usus in culpa sit, quod a librariis mutata fuerit.

117. *Tempus't monere* ex Bentleji verissima conjectura, pro mero interpretum invento oportet. *Tempus't* propter vicinum ut *dici tempus est* ex sede sua expulsum fuerat.

I, 2, 13. Trochaicus tetrameter catalecticus inter continuos iambicos, animum post laetitiam certum consilii declarans. v. p. 227.

15. v. not. ad I, 1, 4 — 6.

31. paulo qui est homo tolerabilis. „In libro Bembino haec interpretatio adscripta est: *Aut ei subauditur, aut eum: si ei, sic intelligimus, unius modi sunt ei, qui est homo tolerabilis. aut eum scortari crebro nolunt, ut sit, filium, qui sit tolerabilis. aut singularem numerum pro plurali posuit, id est, qui sunt tolerabiles.*“ FAERNUS. Bentlejus addit: „Postrema ex his interpretationibus vera est.“ Bentlejum sequuti sunt: Dacera, quae ita interpretatur: *je parle des pères, qui sont un peu raisonnables, Ruhkenius, alii. Sed parentum, qui est homo paulo tolerabilis pro parentum, qui sunt homines paulo tolerabiles vereor, ut sine summa vi linguae naturae illata dici potuerit. Quare unice ita interpretandum esse existimo: crebro scortari nolunt eum, qui homo est paulo tolerabilis. Homo paulo tolerabilis, facile omnes perferens ac patiens, iis se dodens, eorum studiis obsequens (And. I, 1, 35) est homo paulo facilior, et facilitas morum, dum senex se accommodat ad juvenum sentiendi rationem, urbana juvenum irrisione, posita est pro levitate morum, ut haec sententia insit: Haben sie zum Sohne einen Herrn ein wenig nach der Welt etc.*

I, 3. Actus I scena III aliis est Actus II scena I; v. Muretus ad h. 1. et Benedictus Wolff, de actibus et scenis apud Plautum et Terentium dissertatio secunda. Gubenaë 1814. — Canticum est. v. spr.

6. *Dabitur ei locus peccati cognoscendi, i. e. patiar, eum noscere peccatum, ut, quum cognorit, postea oderit. Schmiederi.*

16. tum, quod dem ei, i. e. quantum ad id attinet, quod sibi dari jubet, dico: *recte est (sehr wohl)*, qua formula responsum ex rei veritate: *nihil est declino et vito. Schmiederi.*

II, 1, 11. libri scripti conantur, neque id ineptum; praetulimus comuntur Servio ad Aen. IV, 133 fide habita. Verissime

Perlet ad h. l. : „Omnino autem est comere mulierum, conari magis virorum.“

II, 2, 1. Priscianus XVIII, 25 p. 217 ed. Krehl : „*κόπτεται τὰ ἑήματα pro dissicere. Terent. in Heaut. : verum interea dum sermones caedimus.*

15. Bentlejus ad similitudinem aliorum locorum inverso ordine legit: *set eccos video. Nostrum libri habent, idque majorem commotionem animi exprimit.*

48. Bentlejus:

Nulla mala re interpolatam muliebri;
nos codd. vestigia prementes ita scripsimus, uti supra legitur. Accusativus c. infinitivo est a superiori offendimus i. e. reperimus; eam reperimus nullo artificio muliebri malas fucatam.

49. *Capillus sparsus, prolixus.* Bentlejus: „*Illud prolixus non placet; repono promissus.*“ Verum est, *promissum* perperam saepe *prolixo* mutatum esse, quod Heinsius docuit ad Virgillii Ecl. VIII, 34. et interpretes docuerunt ad Livii II, 23. V, 41; sed id hoc quoque loco factum esse, quod Bentlejus et post eum Ruhnkenius et Bothius censuerunt, praesertim sine ullo codicum indicio, id parum verisimile est. *Promissum* est, quod in *longitudine*, *prolixum* (*pro — laxam*), quod in *latitudinem* non minus, quam in *longitudinem* porrigitur. *Promissa barba* est, quam in *longitudinem* aluimus; *promissus capillus* item esset, quem in *longitudinem* aluimus, idque in femina praesertim decori casset; sed ipsum contrarium Syrus indicare vult, capillum non modo non diligenter habitum, sed neglectum fuisse. Igitur *capillus prolixus*, qui *sparsus*, *circum caput neglecter rejectus* erat; non *promissus* legendum est. Columella VII, 3, 7 ed. Schneideri: *oves — cervicæ prolixi villi, nec asperi.* Varro I, 9, 5: *arbores prolixæ sunt, non celsæ tantum, sed simul fruticosæ.* Col. I, 9, 3: *Prolixior arator est non tantum procerior, sed idem amplior, vastior corpore, qui majore suo pondere in arando stivam premat.* Col. III, 15, 1: *Largiora intervalla inter vites intermittenda sunt, per quæ frequentes prolixæque materiae diffundantur.* Varro I, 6, 4: „*Quaedam in montanis prolixiora nascuntur ac firmiora*“ i. e. fruticosiora. Varronis II, 2, 3 unus locus est, qui hanc explicationem infirmare videtur: „*oves — oportet — caudis observare ut sint in Italia prolixis, in Syria brevibus.*“ quoniam *breves* ibi *prolixis* opponuntur, sed rei ratio docet, hoc quoque loco non minus de *in latitudinem*, quam in *longitudinem* porrectis dici.

59. Bentlejus interpretes nescio quos de *iisdem* dubitare dicit; sed recte id hic locum habet. *Idem* dicitur, ubi *eidem* homini *duæ* res tribuuntur, quæ hoc loco sunt, *munerari ancillas et viam adfectare ad dominas.* Corrigrere h. l. ne licet quidem.

81. v. p. 206.

90. *alid.* v. p. 213.94. *ad tuam matrem deducetur.* cf. III, 5.99. *huic i. e. Bacchidi.*102. *quod boni.* continuatur oratio v. 104 *di dant* — *nam nescias* — *ejus sit potestas* 106.

111. *Pro iudex* Bentlejus: „*Tu es inlex*: tu me in hoc periculum illicis; cave, ne accusandus sis, neve quid praeter expectatum eveniat.“ Ita vero verissima animorum notatione fraudaremur. Imbecilliorum animorum est, ut, quod ipsi fieri cupiant, nec tamen facere audeant, alios audere jubeant: quam inconstantiam animorum Schillerus in Mariae Stuart IV, 11 egregie expressit. Simili artificio Terentius h. l. usus est. Consilii inops inter metum et cupiditatem Clitipho trepidat, nimis cupiens, quam ut Syrum mittere velit, nimis metuens, quam ut eum retinere audeat. Ex hac difficultate ut se expediat, omne discrimen rei et inde culpam futuram in Syrum conjicit, eum *judicem*, quid audendum, quid fugiendum sit, fieri jubens, ei *amorem et famam permittens*. Quare *iudex*, quod omnes Codd. habent; non *inlex* legendum est.

131 — 132. qui versus, quum tamquam imagine nobis proponant, amantes quomodo coram agere soleant, ab arte amandi potius, quam ab arte Grammatica lucem suam petunt.

II, 3, 22. Bentlejus:

Immo, ut patrem tuum vidi, partes diu etiam duras dabit; interpretans ita magis poetam, quam sibi eum restituens. Equidem quantum linguam Latinam novi, *ut patrem tuum vidi esse habitum est ut patrem tuum se habere vidi*, nihil amplius; *duras dabit* nihil est praeter *duras partes dabit*: ut, quod legendum recepimus, hoc sit: *quem ego novi patris tui animum, ille multa tibi etiam in posterum negotia faceret.*

III, 1. Quod inter II, 3 et III, 1 integra nox intercedit, id Julio Caesari Scaligero tam incommodum visum est, ut serio putaverit: *Dimidium fabulae actum vesperi: noctem transactam esse ludis: alterum dimidium reliquum sub lucem* (Poëtices VI p. 709). Nimirum hoc illud sit, quod A. G. Schlegel de arte theatri II p. 105 censuit: Poëta si quis non tantum spectatorum animis tribuat, ut eos suspicetur, etiam longioris temporis praeterlapsi, si quando spectaculum interrumpatur, opinionem concipere posse, quam quod tibiarum moduli emensi sint, prudentius agere, si spectatores suos invitare malit, ut ad secundum Actum crastino die redire velint, quo iis res verisimiliores videantur. Paulisper et ipsi Romanos miratos esse putamus, quum tota nocte repente se promotos esse sentirent; mox nova rerum agitatione abreptos de hac re ne cogitasse quidem. Ante etiam spe-

ctatae fabulae de continuatione temporis Graecos Romanosque non Gallice obstinatis animis curare docerant.

1. *Luciscit hoc.* Muretus comment. in Catull. ad C. Licinium Calvum T. II opp. p. 740: „Nonnumquam etiam dicebant, *lucet hoc*, aut *luciscit hoc*, quum videlicet coelum, aut inane illud spatium intelligerent. Plautus Amphitruone:

Eamus, Amphitruo, luciscit hoc jam.

Idem Curculione:

Quid tu, Venerin' pervigilare te vovisti, Phaedrome?

Nam hoc quidem edepol haut multo post luce lucebit.

Idem Milite:

Vigila, expergiscere, inquam; lucet hoc, inquam.

Terentius Heauton Tim.:

Lusciscit hoc jam. cesso pultare ostium

Vicini? etc. Hunc autem locum ita interpungendum esse, prius me, ante hoc biennium, admonuit vir omni elegantis doctrinae genere politissimus, Adrianus Turnebus, regius Lutetiae Graecarum literarum professor. “

11. Codd. habent vel ingenio egregio ad miseriam natus sum; vel ingenio egregie ad miseriam natus sum: egregie quidem praefuli, quoniam ego egregie natus sum ingenio ad miseriam gravius quid dicit, quam ego ingenio egregio ad miseriam natus sum.

35. *commetare* probabili Bentleji conjectura i. e. *commearé*. Faërnus: *commearé*, hunc versum constare dicens, contractis in unam duabus mediis syllabis verbi *commearé*; ultima vero per synaloephen non elisa.

63. *ibi esse* i. e. in eo esse, *id agere*. cf. V, 2, 30. V, 5, 19.

75—76. Bntl. tamquam spurios expulit, nemine tamen recentiorum interpretum eum imitante.

89—91. Bentlejus post v. 102 in fine scenae collocat; nulla quidem librorum auctoritate, sed argumentis ita speciosis, ut praeter Daceriam nemo interpretum, quod sciam, iis restiterit. Ita Bentlejus ad v. 102 (99) disserit: „Nota illud operam ut tibi darem; ergo Menedemus adhuc in scena restitit. Cur autem restitit, qui (ut ante nos ordo inveteraverat) domum hinc concedere jussus erat; priusquam Chremes ad Simum et Critonem abierat? Hoc primum. Deinde illud vide; quomodo sibi constet Chremes, qui primo jubet Menedemum domum concedere: deinde, sui oblitus, manere eum et expectare jubet dum redeat ipse: id enim sibi vult: continuo hic adero. ita quaeso. Porro et aliud vide: *A me*, inquit Chremes, *nescio quis exit*: is erat Syrus, qui tum forem aperiebat. Cur ergo mutus in scena stat Syrus toto illo tempore, quo Chremes abiens rediensque aberat? Denique, quum Chremes hic dicat: *operam ut tibi darem*, cur

Menedemus statim abit, injussis a Chremete, a se nihil causae dicens? " Ipse quidem, quamvis librorum certis indiciiis caruissem, tamen, si ullum vestigium commutationis inter versus factae deprehendere potuissem, libenter Bentleji auctoritatem sequutus essem. Iam vero, quum vix credibile sit, continuationem versuum in omnibus libris ita permutatam esse, nec ullum, ne minimum quidem, signum mansisse: hanc primam causam habui, cur a Bentleji auctoritate recesserim. Praeterea haec in super Bentleji opinio incommoda habet: v. 96 Chremes a Menedemo discedit, solus Menedemus in scena relinquitur, et post soliloquium Menedemi v. 96 — 101 Chremes, qui ad vicinos abiit, illico adest. Hoc tempus, inter discessionem et reditum Chremetis interjectum, et nulla alia redilatatum, etiam pro scenico artificio brevius, quam par est, esse videtur. Tum v. 99, sed qui Bentlejo auctore v. 101 factus est, Chremes Menedemum quidem domum incedere jubet, ne Syrus, eos inter se consentire sentiat, ipse tamen foris ad domum Menedemi (v. 1) restat; quod minus prudenter fit, quam si, ex altera versuum collocatione, uterque, ad vicinos alter, alter domum discedit. Ex hac i. e. ex antiqua versuum continuatione de serie rerum ita cogitandum sit: Studebo, ut tuae voluntati, Menedeme, satisfaciam; imprimis Syrus in partem vocandus erit. Sed nescio quis domo mea exeat; abeamus, tu domum, ipse ad Simum et Critonem, vicinos nostros. 88 — 95 discedunt. Menedemus domum suam intrans versus dicit 96 — 101. Interea Syrus ulterius in scenam prodit, spectatores gestibus, quibus sensus suos declarat, detinens. — Una difficultas restat eo, quod v. 102 Chremes Menedemum (*tibi*) alloquitur; sed non foris moratum credibile est. Chremes potius, qui in partem ei oppositam, qua Syrus advenit, discesserat, ex eadem redit, et in aversa a Syro aedium parte haec intro in aedes Menedemi dicit, scenam intrans.

III, 2, 10. *Aquilae senectus.* Aquilas non bibere Aristoteles dicit (Historia Animal. VIII, 3 et 18). Sed, in senectute, agebant, aquilam, quod ei rostri superior pars vetustate et incremento curvata foramen includat [cf. Plin. H. N. X, 4 ed Hand.] ad cadavera accedere et sic sanguinem in potum sumere, et quodammodo bibendo vivere. Eugraphii ad h. l. De origine proverbii dubitatio esse possit, de sententia non potest, quum eam rerum continuatio satis aperiat.

20. *Syre, tibi timui male servus a domino aversus et secum colloquens dicit, veritus primum, ne ipse sit ille homo pistrino dignus.*

30. *jocon' an serio etc. a domino aversus servus ad spectatores dicit; eodem modo 38 non est mentiri meum, hoc quidem eo majorem risum spectatoribus movens, quod, in quem herum*

fallaciam suam instruebat, ei ipse aperte confitebatur, herum fallere se probe scire, et ad spectatores, et consiliorum et colloquii conscios, conversus post adjiciens; *videtis, me minime mentiri solere.*

III, 3, 13 — 14. v. Herm. elem. d. m. p. 173.

22. an ne prope illos quidem esse licet? Clitipho dicit, se excusans, quod manum modo in sinum meretricis inseruerit. Licet quidem tibi prope esse, Chremes respondet, sed multum interest, quonam modo tu prope sis, et prope eos te geras.

28 — 29. Benteleus aliquot verbis vel mutatis vel transpositis iambicos effecerat: verum quum in libro Bembino hac ratione legantur, et ad iram animi exprimendam trochaici aptiores sint, non dubitavi, quin ipse Terentius trochaico numero, cui clausula adjecta est, Clitiphonem debacchantem fecerit.

III, 4. apud alios est III, 3, 30 — 52.

15 — 16. Perlet:

Sy. Cliniam orat, sibi ut id nunc det, illam illi tamen

Post daturam. mille nummum poscit. Ch. et poscit quidem;
nostra lectio a Bentelejo inventa est.

III, 5, 15. Ita hic versus scriptus legitur in ipsa editione impressa Venetiis per Nicol. Girardengum a. MCCCCLXXXVIII, comprobante postea Mureto. Bentl. dederat:

Sústulisti. Sy. sic est factum: minor ergo erus damno auctus est;

sed Eugraphius, qui ad fidem huic lectioni faciendam testis adhibetur, aliud quid dicit, quam quod dixisse a Bentelejo dicitur.

32. i. e. quum tuus animus, quippe natu gravioris, ad veniam sit proclivior; pro *quando* plerique *quanto*; sed emendatio ita sua sponte se offert, ut ipse eam invenerim nesciens, Erasmus jam eodem modo (si verum est, quod Schmiederus monet, nam in ea quidem editione Erasmi, quam habeo, Basileae 1532 id secus est) emendasse. Bentl., quae ejus est audacia, correxerat:

Quanto tu me es ánnis gravior, tánto es ignoscentior.

Caeterum, si quem offendat: *animus, natu gravior, is legat: natu graviore, ut sententia sit: quum tuus animus graviore aetate ignoscentior factus sit; quomodo Livius III, 71: Scaptius magno natu. Nepos in Datam. c. 7; ubi natu plane eodem modo adhibitam est, quo aetate adhiberi solet. Quodsi Livio Augusto tempore ita dicere licebat, quanto magis Terentio in origine literarum Latinarum.*

III, 6. Canticum.

IV, 2, 2. *Decem minas Graeca attractione dictum p. decem minae.* Fr. A. Wolf ad Demosth. orat. adv. Leptinem p. 462: „Quae hic occurrit syntaxis, οὐδὲ οὖς οὐτός ἔργαρες, τοῖς ἀφ’

IV, 6, 10. Versus, qui est post decimum:

Erravi. sic res acta est, quanta spe decidi!

(cf. Erasmi editionem) ex auctoritate libri Bembini, quam etiam Faërnus, Bentlejus, alii sequuti sunt, in hac editione omisus est.

V, 1, 4. *Quae sunt dicta*. Bentl. ex codd. duobus *dictae* correxit, ut cum rebus conveniat; sed longe plures libri quum *dicta* habeant, non dubitavi hoc illi praeferre, propterea, quod *dictae* Grammaticorum magis sedulitatem, quam poetarum audaciam redolet.

10. *per tempus* i. e. opportuno tempore, quod Bentlej. omisso *Chreme* (*chem*, *per tempus*, *Menedeme*) ex auctoritate aliquorum librorum indidit, in interrogatione vix idoneam sententiam praebet.

26. Bentl.: „*veterrimus noster subolat; alter subolet; caeteri omnes subolcat.*“

31. v. ad Andr. II, 3, 7.

V, 2. v. not. ad Andr. V, 3—4.

25. v. p. 226.

45. Bentlejus correxerat:

Tam difficillumè patris pacem in léges conficiét suas;
sed si cui trochaicus displicet, medius inter iambicos, is cum Bothio legat.

Tam pátris pacem facillume conficiet in legès suas.

Sententia quidem nulla immutatione eget. Est enim similis illius sententiae, quam in Andria legimus V, 3, 32:

Pro peccato magno paulum supplici satis est patri.

Filius, quemadmodum ad minimam spem redactus erit, ita facillime patrem ad suas pacis condiciones adiget; sive, quanto magis filius ab omni se spe derelictum ostendet, tanto facilius se cum patre in concordiam rediget. — Syro contra, felix infelix sit filius, nihil gratiae habebitur.

V, 3, 8. Bentlejus: Scias an nescias perinde est. Ad integrum redit eadem oratio, sive scire te hoc dicam sive nescire. Una eademque oratio est in re tua: *Scire et Nescire.*“

V, 5, 6. versus disparēs, sed numero continuato.

Dissimilitudo descriptionis Scenarum et Actuum, quae est inter Bentleji et hanc editionem.

II, 1	Bentleji	I, 3	hujus editionis.
II, 2	—	II, 1	— —
II, 3	—	II, 2	— —
II, 4	—	II, 3	— —
III, 3, 30—52		III, 4	— —
IV, 1	—	III, 5	— —

IV, 2 Bentleji

IV, 3 —

IV, 4 —

IV, 5 —

IV, 6 —

IV, 7 —

IV, 8 —

III, 6 hujus editionis.

IV, 1 — —

IV, 2 — —

IV, 3 — —

IV, 4 — —

IV, 5 — —

IV, 6 — —